

ΧΡΙΣΤΟΣ ΚΑΡΗΣ

Η Συντήρηση της Εικόνας της Παναγίας της Γαλόκτιστης

Η εικόνα της Παναγίας της Γαλόκτιστης αποτελεί ίσως μια από τις πιο σημαντικές αποκαλυφθείσες εικόνες της τελευταίας πενταετίας στην Κύπρο. Εγκαταλειμμένη και αφημένη στην τύχη της για δεκαετίες, εκτεθειμένη χωρίς προστασία και ξεχασμένη, υπήρξε βορά στις κακές κλιματολογικές συνθήκες, τον χρόνο και τις αρνητικές επεμβάσεις από τον ίδιο τον άνθρωπο (πιν. VIIα, β).

Οι διαστάσεις της εικόνας είναι: Ύψος 105 εκ., πλάτος 82,5 εκ., πάχος σανίδων 6 εκ. και με τους ζυγούς 9.5 εκ. Το βάρος της είναι 30 κιλά. Ύλη: Κωνοφόρο ξύλο. Σφυρήλατα καρφιά, ύφασμα, γύψος, ζωική κόλλα, αυγοτέμπερα, κόκκινο αμπόλι, χρυσός, μεταλλικό φύλλο αργυρού χρώματος (πιθανώς ασήμι) και αλλεπάλληλες στρώσεις βερνικιού.

Η όψη της εικόνας είχε αλλοιωθεί, με αποτέλεσμα να μη διακρίνεται απολύτως τίποτε. Η αίσθηση που δημιουργούσε ήταν απλά ένα σανίδι με συγκέντρωση αρκετών ρύπων, όπως λαδιών, κεριών, σκόνης κ.ά. Όλα αυτά μαζί είχαν συμβάλει στο να κρατούν στην αφάνεια το κάλλος που έκρυβε η εικόνα κάτω από τα αλλεπάλληλα στρώματα των οξειδωμένων βερνικιών και των ρύπων. Η εικόνα μεταφέρθηκε στο Κέντρο Συντήρησης του Μουσείου της Ιεράς Μονής Κύκκου για έρευνα και συντήρηση στις 9/7/1999. Το έργο παρουσίαζε αρκετά σοβαρά και δυσεπίλυτα προβλήματα. Από την όψη της εικόνας και τον ξύλινο φορέα πάρθηκαν μικροδείγματα, τα οποία στάλθηκαν για αναλύσεις σε εργαστήρια στην Ιταλία. Τα αποτελέσματα των αναλύσεων μάς βοήθησαν να κατανοήσουμε και να αναγνωρίσουμε τα δομικά υλικά, τις τεχνικές, αλλά και τις φθορές και τα διάφορα προβλήματα που προκλήθηκαν στο έργο, είτε αυτές είναι φυσικές είτε από ανθρώπινη επέμβαση.

Ξύλινος Φορέας. Η μορφοανατομική ανάλυση του ξύλου κατέδειξε την ταυτότητά του. Ανήκει στην κατηγορία του *pinus silvestris* ή *pinorosso*. Στην Κύπρο το αποκαλούμε κόκκινο πεύκο, αλλά δεν ευδοκίμησε ποτέ στο νησί. Το ξύλο παρουσιάζει ρυτινοφόρα κανάλια με επιθηλιακά κύτταρα, τα οποία φαίνονται λεπτά τοποθετημένα κάθετα σε βραδύ ξύλο (πιν. IXα). Τα τοιχώματα των κάθετων τραχειδίων στερούνται σπειροειδών χόνδρων, ενώ παρατηρείται μια πληθώρα κυκλικών στιγμάτων. Στους ρόζους παρουσιάζονται αξονικά παραχυματικά κύτταρα. Τα τοιχώματα των ακτινωτών τραχειδίων παρουσιάζονται οδοντωτά. Παρατηρείται ένα πέρασμα μεταξύ πρώιμου και βραδέος ξύλου. Τα μικροσκοπικά χαρακτηριστικά είναι τυπικά του *pinus silvestris*. Το δείγμα βρίσκεται σε μια πολύ καλή κατάσταση διατήρησης, χωρίς να παρουσιάζει ίχνη προσβολής ξυλοφάγων οργανισμών ή οποιοδήποτε άλλο βιολογικό ή και φυσικοχημικό τύπο φθοράς. Οι δύο κάθετες σανίδες είχαν αποκολληθεί λόγω της καταστροφής των ξύλινων καρφιών. Επίσης υπάρχουν ρωγμές, απώλειες από κτυπήματα καθώς και από τις απότομες κινήσεις του ξύλου. Οι 4 ζυγοί, δύο οριζόντιοι και δύο χιαστί, είναι κατασκευασμένοι με διαφορετικό τύπο ξύλου (πιν. IXβ). Συγκεκριμένα είναι από κυπριακή πεύκη και είχαν προσβληθεί από ξυλοφάγους οργανισμούς που προκάλεσαν μεγάλες

σήραγγες, με αποτέλεσμα την εξασθένηση του ξύλου από τις απώλειες που δημιουργούσαν τα κενά.

Στρωματογραφική ανάλυση της προετοιμασίας, της χρωματικής επιφάνειας και του βερνικιού.

Το 1ο δείγμα που πάρθηκε από το κάτω μέρος αριστερά, κατέδειξε τα εξής (πιν. Χα): α) ύφασμα β) λευκή προετοιμασία με βάση τον γύψο και ζωική κόλλα τοποθετημένη σε δύο συνεχόμενα στρώματα με πάχος 600 μ. γ) ζωγραφικός φλοιός με βάση κόκκινο της γης και μαύρο του άνθρακα δ) μεταγενέστερη ζωγραφική επιφάνεια με βάση γεώδη καφέ χρώματα και μαύρο του άνθρακα ε) καινούργιο βερνίκι χρωματισμένο με μαύρο του άνθρακα f) χονδρό στρώμα καφετιού υλικού με βάση μαύρο του άνθρακα, καφέ γεώδες και στοιχείο γύψου, εμποτισμένα με λάδι και κερί.

Το 2ο δείγμα πάρθηκε από το πάνω μέρος δεξιά και έγινε επιλεκτική ανάλυση της επιζωγράφησης. Αυτή αποτελείται από (πιν. X β):

α) γκρίζα στρώση με βάση το λευκό του μολύβδου και με βάση του τον άνθρακα β) ζωγραφική στρώση μπλε με βάση αζουρίτη, εμποτισμένο με απροσδιόριστη κολλητική ουσία, η οποία θα μπορούσε να είναι κερί και λάδι.

Μεγάλο μέρος της λευκής προετοιμασίας, ειδικότερα στην πάνω δεξιά ζώνη στην ένωση των σανίδων και πλησίον των καρφιών, έχει απολεσθεί, ενώ μικρότερες σε έκταση απώλειες παρουσιάζονται σε όλη την επιφάνεια. Σε αρκετά σημεία η προετοιμασία παρουσιάζει φουσκώματα και αποκολλήσεις από τον ξύλινο φορέα. Οι μεγάλες ρωγματώσεις, που έχουν αφετηρία την προετοιμασία, αποτυπώνονται με τον ίδιο τρόπο και τα ίδια σχήματα στον χρωματικό φλοιό. Επίσης ανασκώματα εμφανίζονται περιμετρικά των ρωγματώσεων στη χρυσωμένη επιφάνεια και στο βερνίκι, ενώ μικρότερες αποτυπώνονται μόνο στη ζωγραφική επιφάνεια. Βασικές αιτίες των φθορών είναι η έκθεση του έργου σε κακές κλιματολογικές συνθήκες, η γήρανση των δομικών υλικών, τα κτυπήματα, η διεύδυση λαδιού μέχρι και την προετοιμασία που προκάλεσε περισσότερες οξειδώσεις στο χρώμα, οι κινήσεις του ξύλου και η διάγκωση των οξειδωμένων μεταλλικών καρφιών.

Συντήρηση του ξύλου:

Οι δύο κάθετες σανίδες επανενώθηκαν, προστέθηκαν νέα ξύλινα καρφιά, χρησιμοποιώντας πάντα τις αρχικές οπές. Αφού αφαιρέθηκαν προσωρινά ορισμένα κομμάτια από τους ζυγούς, σχηματίσαμε αυλάκωση και έγινε «ραφή» των σανίδων με μικρά τριγωνικά τεμάχια ξύλου (πιν. IX β) ενισχύοντας μ' αυτό τον τρόπο την ένωση των δύο σανίδων. Στην πάνω δεξιά απώλεια του ξύλου, που εφάπτεται της ένωσης, έγινε συμπλήρωση με μικρούς ξύλινους κύβους, αυτό που ονομάζουμε «παρκετατούρα». Ακολούθησε η απολύμανση των ζυγών.

Συντήρηση προετοιμασίας και χρωματικής επιφάνειας

Η στερέωση, η ενίσχυση και η επαναφορά της προετοιμασίας πάνω στον ξύλινο φορέα έγινε με τη βοήθεια ζωϊκής κόλλας και θερμαινόμενης σπάτουλας. Όπου η κόλλα δεν μπορούσε να φέρει το ποθούμενο αποτέλεσμα, χρησιμοποιήθηκε συνθετική κόλλα. Οι ανώμαλες ανασηκωμένες ρωγματώσεις, που παρουσιάζονται στο θεμέλιο (πιν. XIα) και τη ζωγραφική επιφάνεια, βελτιώθηκαν με την επανάληψη της διαδικασίας σιδερώματος. Στην κάτω επιφάνεια το θεμέλιο απώλεσε την ελαστικότητά του, έγινε σκληρό και άκαμπτο με κίνδυνο να απολεσθούν τεμάχια, τόσο από το θεμέλιο όσο και από το χρώμα. Με τη χρήση αραιωμένης ζωϊκής κόλλας και με τη βοήθεια θερμαινόμενης σπάτουλας άρχισε η επαναφορά των ιδιοτήτων του θεμελίου. Έγινε δηλαδή πιο ελαστικό και συμβατό με τον ξύλινο φορέα, βελτιώνοντας σημαντικά την όλη κατάσταση στο συγκεκριμένο σημείο.

Καθαρισμός και αποβερνίκωση

Η προσπάθεια ήταν να επιτύχουμε πλήρη αποβερνίκωση. Οι δυσκολίες όμως από τις αλλοιώσεις των στρωμάτων των βερνικιών που κάλυπταν τη ζωγραφική επιφάνεια, η οξείδωση, η αλλαγή στους δεσμούς των βερνικιών, η ανάπτυξη μικροοργανισμών, η διαφορετική σύσταση και ποιότητα των βερνικιών και η δημιουργία ιζηματοποιημένης κρούστας από ξένα υλικά καθώς και οι ενώσεις τους δημιούργησαν πάρα πολλές δυσκολίες. Στη διάρκεια των εργασιών της αποβερνίκωσης χρησιμοποιήθηκαν χημικές και μηχανικές μέθοδοι με την υποστήριξη στερεομικροσκοπίου και με πάρα πολλές αλλαγές στις δοσολογίες και στα ίδια τα χημικά, αναλόγως των προβλημάτων που συναντούσαμε στο έργο. Στο κάτω μέρος υπάρχει κηλίδα από λάδι, που ποσότητα αυτής απορροφήθηκε από το έργο διαπερνώντας τις στρώσεις βερνικιού, τη χρωματική επιφάνεια και την προετοιμασία, φθάνοντας μέχρι το ξύλο. Οι δυσκολίες και οι κίνδυνοι μεγιστοποιήθηκαν. Ακολούθησε αφαίρεση των επιζωογραφήσεων, οι οποίες είχαν γίνει ένα σώμα με τις διάφορες στρώσεις βερνικιού, λαδιού, κεριού και άλλων ρύπων (πιν. XIβ). Αφαιρέθηκαν όλα τα στρώματα πάνω από τη χρωματική επιφάνεια με την υποστήριξη μεγεθυντικών φακών και στερεομικροσκοπίου (πιν. XIIα). Τελικά επιτεύχθηκε το μέγιστο δυνατό υπό τις εξαιρετικά δύσκολες περιστάσεις. Υπολείμματα των ανωτέρω είχαν παραμείνει σ' όλη την επιφάνεια, επηρεάζοντας έτσι αρνητικά την αισθητική του έργου.

Η συνέχεια στις προσπάθειες ολοκλήρωσης των εργασιών ήταν η χρωματική επέμβαση. Σε αρκετά σημεία η προετοιμασία συμπληρώθηκε και έγινε προσπάθεια ενοποίησης του έργου, ούτως ώστε να παρουσιάζεται πιο δεμένο και ολοκληρωμένο και με περισσότερη σαφήνεια. Η στρώση καινούργιου βερνικιού ολοκλήρωσε τον κύκλο εργασιών της συντήρησης, που διήρκεσε πέντε μήνες, μας αποκάλυψε αρκετά από τα μυστικά, στις τεχνικές και τα υλικά, και μας «αποκάλυψε επιτέλους το πρόσωπο της Παναγίας», όπως ο ταπεινός ιερέας του χωριού ικέτευε πάντοτε στις προσευχές του, όπως μας είπε για να το αντικρύσει (πιν. XIIβ).

Οι εργασίες έγιναν, τηρώντας πάντα τις βασικές αρχές συντήρησης και έχοντας υπόψη ότι η εικόνα θα επέστρεφε στον ναό ως λειτουργικό πλέον αντικείμενο.